

ОБИЧАЈНО ПРАВО У ОБЛАСТИ СТАРЕ РАШКЕ

Многи наши испитивачи села проучавали су и правне обичаје. Ја сам, бавећи се географским и етничким испитивањима забележио неколико старих правних обичаја у области старе Рашке, који су нестали или брзо нестају. Неколико таквих обичаја износим овде као скроман прилог ранијем и будућем раду на овом послу.

Као у црногорским брдима тако и у областима негдашње старе Рашке (Потарје, Полимље, долина Ибра и Пештерско-сјеничка висораван) сачувани су и до данас неки стари правни обичаји који се помињу и у познатом Законнику цара Стефана Душана. То није чудно ако се узме у обзир географски положај и историјска улога ових области. Као првобитно средиште српске државе, стара Рашка ће постати у доба турске владавине миграционо предсобље у кретању становништва, најпре са југоистока према северозападу, а доцније према североистоку и југоистоку. Краће речено, одавде се оно под притиском Турака померало према брдима и Херцеговини, а отуда после намножавања у област Рашке и преко ове у Шумадију, Поморавље и Косово. Миграцијама су пренашани и обичаји из једне у другу област. Једни су обичаји доношени а други примани. Због тога су у црногорским брдима и старој Рашкој очувани и најстарији облици обичајног права. Сретен Вукосављевић, вредни и ваљани испитивач сељачког друштва, проучио је многе народне регуле. Ја ћу се у овом кратком чланку задржати само на оним правним обичајима који нису довољно испитивани.

Поћи ћемо од села као основне и главне самоуправне јединице, јер се готово све правне регуле дешавају у оквиру једног сеоског насеља. Због тога и границе села морају бити добро одређене. Где год постоје природни услови село је мала географска целина. У брдовитим крајевима село је у сливу једне мање реке или већег потока; граница води развојем или растом, „куда кам ваља на једну или другу страну”. И у равни се за границу тражио неки постојани предмет. Одступања од природних граница може бити само ако је неко из суседног села крчењем добио право или се село због неких кривица одрекло граничног дела свога хатара. Чак ни куповином земље у граничном простору не може се променити сеоска међа. Због ремећења односа нерадо се прима и досељеник из другог села. У неким случајевима новонасељенику се не предаје оно што је опште-сеоско или братственичко (комуница и планина и ред у воденици). Ако се може и ово продати, у уговору се наглашава: „Продајем ти све своје у селу: земљу, и шуму, и воду, и камен и под каменом змију”.

У неким случајевима где се ипак другоплеменик насели у планини једног села и племена, права се ограничавају. У вези са овим занимљив је случај једног Чаџеновића из Братоножића који је куповином стекао право подизања „гладе“ (стана) у Сумору на Комовима. После дужег спора решено је да за сва времена овај другоплеменик може имати само једно „шљеме“ (зграду под једним сљеменом), без обзира на множавање његове породице. Али су Чаџеновићи, држећи се формално уговора, правили „гладу“ тако пространу под сљеменом од најдужег стабла. Када се задруга поделила, они су ову необично велику зграду изделили у три-четири одељења и на тај начин заобишли уговор.

Друкчији су односи у оквиру села. Уколико се становништво намножавало и потребе за земљом постајале све неопходније, настајале су нове и сложеније уредбе. Док је у једном селу сточарство било главно занимање и док је оно зимском исхраном везивано и за друге удаљене области, готово цео сеоски атар је заједничко пасиште. Зиратна земљишта су била ограничена на незнатне површине. Доцније, када се услед промењених услова, земљорадња почела развијати на штету сточарства, сваки је гледао да што више захвати од заједничке својине. Најпре је допуштено да појединци у комуници засеју усеви ако га оградe — „Што оградe да згради“. Иначе се за потру не одговара. И оваква њивица није могла бити трајна својина ако се узастопно три године не обрађује. Многе овакве „лазине“, „лазови“, „тријebene“ и „крчевине“ носе назив оних људи који су их искрчили и напустили. Тамо где су се крчевине усталиле, оне су непрекидно прошириване и око њих забелом шуме стваране дубраве. На тај начин су у средини комуница настајале енклаве зиратног земљишта и забели. Сужавањем комуница и проширивањем њива и ливада, настајале су потребе за новим регулама. Одређивани су „прогони“ за стоку, приступ појилу, пуштање стоке у „поље“ код се покосе ливаде и пожању усеви, забрана ливада у пролеће, време издига у планину и др. Најдуже су као заједничко добро остали шумски плодови: јагода, малина, купина, боровница, лешници и дивље крушке, без обзира да ли су на приватном имању или комуници. Чак и рој пчела који је „одбегао“ и уселио се у шупље стабло кавог крупног дрвета, припада ономе који је пчелу први нашао, а не сопственику стабла. Разуме се, претходно се мора стабло обележити усецањем крста у кори стабла.

Колективна права су се постепено смањивала док нису сведена на заједничку планину, слободну попашу на преосталим сеоским утринама и редовничким воденицама. Попаша сада у многим крајевима није допуштена ни када се покосе ливаде. Често се на покошеним ливадама и заорниченим њивама виде потке као знак забране попаше. Када се помиње израз потка, ваља нешто више рећи и о његовом значењу. Реч потка помиње се у Законику цара Душана (Сл. 79 и 82), у значењу казне ако неко насилно пређе границе другог села. Тај назив се сачувао до данас али у нешто друкчијем значењу⁽¹⁾. У овој области потка значи забрану попаше у ливади после косидбе или на ораници која је те године заливађена. На простору који се жели заштитити од попаше стоке пободу се стабљике об-

(1) Мирко Барјактаровић, „Потка“ Душанова законика нашега доба, Зборник Етнографског музеја у Београду, 1901—1951, стр. 232—233.

лика притке са чијег се врха не скидају лиснате гранчице. На средини потке се огули кора у облику широког прстена. Број потки зависи од пространства ливаде; обично су оне пободене крајем ливаде где и остају докле их сопственик не уклони. Ако неко извади или сломи потку, кривица је много већа него да је пустио стоку у ливаду. Због овога би се могле изродити размирице већих последица.

Потки је сличан *забел*, који се односи на забрану шуме. Ако неко жели да преобрати општу шуму у својину, он обали гуљењем коре неколико стабала свуда унаоколо. Обично се то догађало у близини већ створене крчевине и засејаване њивице. Таква шума носи различите називе: забел, забран, брањевина, дубрава, гај. Многи забели су доцније искрчени и преобраћени у зиратно земљиште, које често носи пређашњи назив — „забел“.

Највећи број правних обичаја везан је за хајдучије, крађе, међе, потре и псовке. Крађа стоке је био најглавнији узрок суђења. Украсти стоку сматрало се за подвиг. Гледало се да се украде у неком удаљенијем крају, како би се траг могао боље затурити. Украдена стока се протурала „у девето село“ или преко државних граница. Трагање за украденом стоком почињало је испред стаје. Представници села одатле почињу „терати траг“. Прво измере „уљчијом“ копита или стопу украдене стоке. Пошто се крађа дешава поглавито у главо доба ноћи кад почиње падати роса, траг се може лакше пратити на влажној трави и земљишту. С времена на време се уљчијом проверавају стопе. Када се по трагу дође до границе суседног села, позове се старешина тога насеља да му се „преда траг“. Од тада је ово село било одговорно за крађу ако се не би могао на исти начин да истера траг у друго суседно насеље. Иначе село сноси кривицу а сељаци према имућству плаћају штету. Али пре него што ће село накнадити оштету, настаје дуги процес проналажења криваца. Пошто се у сваком селу приближно могло знати ко је могао украсти уопште, а особито тих дана, осумњичени су се морали правдати на сеоском скупу (лонци). Правдало се заклетвом непосредно или посредно. Непосредно су се заклињали они којима се ипак могло веровати, а посредно за осумњичене су се клели угледни и поштени људи — ако су на то хтели пристати. Заклетва је тешка. Камен је симбол заклетве. Осумњиченом се пред скупом стави камен; у обе руке, под обе ноге и на главу. Стогодишњи Борбије Секулић из Лозне у Бихорју, рекао ми је да се оване додавао и раоник на грудима. Камен је знак омамењења свега, а раоник на срцу указује на заклетву у плодност и род.

Ако се сви осумњичени оправдају заклетвом, кривац се тражи и на други начин. Као у средњем веку⁽²⁾ у овој области је сачувано тражење кривца помоћу соџбине и сока. Огласи се соџбина (награда) ономе који „просочи“ (пронађе) кривца. Из изреке „бољи је добар срок него рђав сок“, види се да је било и непоузданих соџбина.

Има трагова да се у овој, као и у другим областима, вршило и симболично кажњавање на раскрсници пута ако се кривац не би могао никако пронаћи а учинио је изузетно тешко кривично дело (убиство, паљевина куће и др.). На ово указује узредна реч „на њега учинише амин и гомилу“.

(2) К. Јиричичек и Ј. Радонић, Историја Срба, књ. II, Београд, 1952, стр. 129.

Свакако је средство правдања било и вађење мазије на коју подсећа честа изрека „Извадио бих мазију” и „Извадио бих за њега мазију”. Из овога се види да се мазија, као и заклетва, вадила и за другог.

Значајан број правних обичаја везан је за сточарство, које је у овој области било важнија привредна грана него земљорадња. Пошто се стока за време вегетационе периоде креће целе године од жупе до планинских врхова, то су и регуле у вези са овом многобројне. Све је одређено: време издига на планину, локализовање стана, правци кретања стоке и станишта и катуна, појило итд. У заједничку планину се издизало истог дана, а такође издизало у селину. Тамо где један подигне стан, други то није могао учинити. Тек кад се потпуно напусти то станиште, може се неко други населити. Попаша око стана једног сточара није дозвољена стоци другог домаћина, сасвим ако нису у супашци. (Заједничко становање и чување стоке). Појило је заједничко, али се увек пази на то да друго стадо приђе тек када се прво удаљи од воде.

Строго се осуђује — морално и материјално, онај који присвоји овцу *посталицу* (која изостане иза стада) и *престалицу* (која случајно пређе из једног у друго стадо). Али је најтежа морално казна, ако се присвоји *бољевима* (овца чије је виме оболело). Овакав брав се остави после неуспелог лечења на пашњаку да тамо утине или прездрави. Њега неће ни вуци ни хајдучи. Ако бољевима прездрави и придружи се неком стаду, по правилу се мора тражити њен сопственик. У противном, утајивач ће сносити већу моралну одговорност него да је украо овцу.

Обичајним правом регулисане су и обавезе и дужности сточара који је дао неком стоку на попашу или мљекарину. Ако овца утине, сточар је дужан да сопственику покаже кожу тога брва. У другом случају дужан је да надокнади штету.

У планинским крајевима ове области гајили су и велики број коња, читаве *лаћимије*, ако се овде називају, као у средњем веку, аргеле коња. Особито су биле велике лаћимије коња на Пештерскосјенићкој висоравни. Истерају се у планину у пролеће, а враћају у село тек кад падне велики снег. Коњи се крећу слободно у *сампас*, без бојазни да ли ће их вуци напасти или хајдучи украсти. Од вукова се „азгин” коњи бране, хајдучи по обичајном праву не узимају коње из овакве ергеле. Ако се то и деси, краћа се теже осуђује, јер се сматра да је прекршено опште народно правило.

Сем тога, било је и других преступа који су се решавали по устаљеним народним регулама. Повода за свађу и размирице било је доста у једној етнички, верски и друштвено хетерогеној средини. Ипак се овде гледало као и у црногорским брдима да ко кога не увреди, јер је после псовке мајке или оца долазио шамар, а иза њега пушка и крвна освета. Било је и других повода за размирице, надметање у скоку, бацање камена с рамена, гађању белега. Сиромашнији победник изазивао би завист богатијег и повлашћенијег, па би своју победу плаћао и животом. Угледни људи су морали да смирују и умире по обичајном праву. Крвни умир је био најтежи. Као у средњем веку за највеће кривнице су судили 24 најугледнија човека из разних села те околине, које је наименовала и једна и друга завађена страна. Лакше кривнице решавали су 12, а још безначајније 6 кметова. Изабрани кметови су били најугледнији људи. Бити позван за умир

била је особита част, али и тешка дужност. Али, у општем и свакодневном животу је био најважнији сеоски скуп на челу којег је био кнез и кмет или муфтар. Њих је бирао народ на неодређено време. Правичан кнез и кмет остајали су читавог живота. Неки су због заслуга добили наслеђе и у другој генерацији. Сем кнезова и кметова у народу су особито цењени „старци”. Ово звање није могао добити сваки стари човек, већ само мудрац и „паметар” који се одликује многим врлинама. У овом случају старац значи главни човек. Њих су као такве призивали и питали за савет у свим важнијим питањима и одлукама. У Ибарском Колашину, који је за време турске владавине био један од најтипичнијих народних кнежина, и сада са помињу „старац” Радојко Краговић из Кобиље Главе (из доба Караборба), старац Недељко и Гвоздо Томовићи из Вељег Бријега, старац Радојица Јакшић из Јасеновика и други⁽³⁾. На ово подсећа старац Милија, од кога је Вук забележио неколико наших најлепших песама. Неки „старци” су били и надалеко чувени, као старац Стањ Шћекић из Бабина код данашњег Иванграда, који је живео средином 18. века. За њега се у народу каже како је био „видовит” и „пророк”. Та његова „прорицања” забележена су у нашој литератури.

Збор једног села или кнежевине решавао је у случајевима каквог особитог питања које се тичало одбране права у односу на друга села или турску власт. Скуп се завршавао геслом: „Сви за једну мачугу”. У овом случају мачуга (штап) у рукама кнеза или кмета симбол је народне власти и јединства. Додир штапа у ствари је заклетва да ће се сви сложено држати заједничке одлуке.

Мање размирице решавали су сеоски кметови уз помоћ „стараца”. Неке пресуде су се завршавале давањем кумства и побратимства, што је поштовано и утицало на друштвене односе у бесудним временима.

Редак је био случај да се неко не покори одлуци и потражи правду код турских власти. Чак и када су установљене државне правне институције, у неким случајевима се и сада даје предност бржем и ефикаснијем обичајном праву.

Милисав В. Лутовац

РЕЗЈУМЕ

Обычное право в области Старой Рашки

Как в Черных Горах так и в области Старой Рашки задержались правовые обычаи, упоминаемые и в средневековом сербском государстве, что вполне понятно, так как эти области были центром государства. Кроме того, из одной области в другую происходило переселение жителей, вначале из Рашки в Горы, а затем из Гор в Рашку. Почти все правовые обычаи связаны с селом, являвшимся основной географической единицей. На первом месте стоит неприкосновенность сельских рубежей, ибо многочисленные правовые нормы были рассчитаны на их применение в границах деревни. Село коллективно отвечало за происшедшее на его территории. Были весьма многочисленны способы обнаружения виновных. Очень часто при-

(3) Милисав Лутовац, Ибарски Колашин, антропогеографска испитивања, Српски етнографски зборник, књ. LXVI, Београд, 1954. стр. 114.

менялась клятва, которую давал или сам подозреваемый или его поручитель. Символом клятвы был камень. Подозреваемый держал обеими руками камень на голове, а у ног и на груди лемех. Следы испытания посредством котла с кипящей водой (извлечене мази) сохранились лишь в изречении: „Вынул бы руку за него“. Если нельзя было найти виновного, тогда объявлялся приказ об его задержани (сочбина) с обещанием задержавшему лицу (сочу) вознаграждения за поимку виновного. По следам скота, украденного в одном селе, шли до другого соседнего села и если в нем обнаруживалось, что скот дальше за границы села не был угнан, оно должно было возместить ущерб. О вине решали на селском сходе. Представителями схода являлись кнез, сельские старосты и „старики“, при чем стариками считались не только пожилые люди, но и люди помоложе, известные свсими моральными достоинствами. Решение схода было. „Все за один посох“ (мачугу). Каждый из присутствующих прикасался к посоху представителя села, чем давал клятвенное обещание, что будет строго придерживаться решения схода.

С хозяйственными изменениями села — с переходом от скотоводства к земледелию — увеличивалось число правовых норм, так как теперь решались более сложные вопросы: межи, пастбища, потрава, проходы, запретные луга. Представляет интерес запрещение выгона скота на луга. О запрещении оповещали межвые знаки и на дереве. Межевые колья и в среднем веке упоминаются в качестве знаков запрещения или наказания.

SUMMARY

Customary Law in the Region of Old Raška

In the region of Old Raška, the same as in Montenegro Hills, legal customs are preserved that are mentioned in the mediaeval Serbian state. This is quite comprehensible since these regions were the centres of the state. Moreover, the population migrated from one region to the other, first from Raška to the Hills, and then from the Hills to Raška. Nearly all of the old legal customs are connected with village as the basic geographic unit. In the first place the village boundaries are inviolable, for many legal rules are connected with the boundaries of the village. The village people are collectively responsible for anything that happens in the village territory. There are many ways of finding the offender, oath being the commonest form. The suspect had to take an oath himself, or his warranter. Stone was the symbol of an oath. The suspect held with both hands a stone on his head, under his feet, and a ploughshare under his breast. The remnants of the custom of »taking iron out of fire« as a proof can only be traced in the saying »he would take iron out of fire for him«. If the culprit be found, »sočbina« (reward) is posted, i. e. the »sok« (tracer) gets a reward for finding the culprit. The trail of stolen cattle was followed from one village to the neighbouring one. If the village cannot prove that the trail is continuing outside its limits, it is bound to compensate the damage. The meeting of villagers decided about the guilt. Representatives of the meeting were the village head, councillors and aged men. Aged men could be not only the old but younger people too, of outstanding virtues. The conclusion of the meeting was »all for one stick«, i. e. everyone had to touch the stick of the village representative and this meant that they had taken an oath to abide by the decision.

The legal rules augmented with the economic changes in the village, change from cattle breeding to farming, for more complex matter had to be decided: boundaries, pastures, compensation for cereals damaged by cattle, trespassing, crossings. It is interesting to note prohibition of letting cattle into meadows by putting up the »potka«, a branch like a staff, from whose middle bark was ring-cut. »Potka« is mentioned in the Middle Ages as a sign of prohibition or punishment.

RÉSUMÉ

Le Droit coutumier dans la région de Stara Raška

De même que dans la région de crnogorska Brda, dans celle de stara Raška ont été conservées les coutumes juridiques que l'on mentionne aussi dans l'Etat médiéval serbe. C'est facile à comprendre puisque ces deux régions étaient centres d'Etats. En outre, la population passait d'une région à l'autre, d'abord de la Raška dans les Brda et ensuite inversement, c. à. d. des Brda dans la Raška. Presque toutes les anciennes coutumes juridiques sont liées au village en tant qu'unité géographique fondamentale. C'est en premier lieu l'inviolabilité des limites de village, car de nombreuses règles juridiques se rattachent au cadre du village. Il y a une responsabilité collective du village pour tout ce qui se passe dans son territoire. Il y a un grand nombre de moyens pour dépister le coupable. Le serment est la forme la plus usuelle. C'est la personne suspecte qui prête serment directement ou bien par l'entremise de son garant. La pierre est le symbole du serment. La personne suspecte tient la pierre avec deux mains sur la tête, sous les pieds et le soc sous la poitrine. Les restes de l'épreuve du feu comme preuve sont restés conservés uniquement dans le dicton «il tirerait le fer du feu pour lui». Si le coupable ne peut pas être trouvé, on proclame la *sočbina*, c. à. d. on met à prix la tête du coupable. Les habitants d'un village suivent la bétail volé jusqu'au village voisin. Si ce dernier village ne peut pas suivre les traces au-delà de ses limites, il doit payer l'indemnité. La réunion du village décidait des fautes commises par ses habitants. Les représentants de la réunion était le chef du village, les prud'hommes et les «anciens». Ces «anciens» n'étaient pas nécessairement les hommes âgés; il y avait parmi eux aussi des Lommes jeunes qui se distinguent par de nombreuses vertus. La conclusion de la réunion est «tous pour une massue». Chaque membre de la réunion touche le bâton du représentant du village, ce qui est égal au serment qu'ils s'en tiendraient unanimement à la décision.

Avec les changements qui se sont produits dans la sphère économique du village — transition de l'élevage à l'agriculture — les règles juridiques se multipliaient, car elles devaient dorénavant résoudre des questions plus complexes: bornes, pâturages, dommages aux champs faits par les bestiaux, droits de passage, etc. Il est intéressant de mettre en relief la défense de laisser les troupeaux paître dans les prés au moyen de la «potka», c. à. d. une branche en forme de pieu dont on a enlevé l'écorce au milieu. Il y a des mentions de «potka» même au Moyen âge comme signe de défense ou de punition.